

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ  
И  
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

СРПСКИ  
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ  
ЗБОРНИК  
LIV

РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор

*Др Недељко Богдановић, др Милан Драгичевић, др Александар Младеновић,  
др Мирослав Николић, др Драгољуб Пејчровић,  
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Драго Ђујић*

Главни уредник  
АЛЕКСАНДАР МЛАДЕНОВИЋ

БЕОГРАД  
2007

Недељко Богдановић

**ЗМИЈСКИ РЕЧНИК**  
југоисточне Србије



## САДРЖАЈ

Увод . . . . .	525 [5]
Скраћенице . . . . .	527 [7]
Речник . . . . .	528 [8]
Напомене . . . . .	539 [19]
Напомене о језику . . . . .	540 [20]
Прилози . . . . .	541 [21]
Именослов . . . . .	541 [21]
Топоними и зооними . . . . .	541 [21]
Пословице и изреке . . . . .	542 [22]
Клетве . . . . .	543 [23]
Загонетке . . . . .	543 [23]
Одломци из народних песама . . . . .	544 [24]
Разно (знања, сујеверице и остало) . . . . .	545 [25]
Извори . . . . .	546 [26]
Литература . . . . .	546 [26]
Резюме: Зменный словарь югосточной Сербии . . . . .	547 [27]



## УВОД

Змијски речник (ЗР) југоисточне Србије спада у тематске речнике српских говора признско-тимочке дијалекатске области.

Речник је, по природи изложене грађе, тематски јер је њиме обухваћена лексика која се тиче змије и народног искуства (знања) у вези са змијама. Оријентација на признско-тимочке говоре условљена је могућношћу да се обједини лексика са релативно уједначеним дијалекатским особеностима у чијим се оквирима грађа речника појављује (акцент). Истина, и овде постоји извесна дијалекатска разјученост у гласовним ликовима појединих лексема и то ће бити посебно наглашено.

Змија у животу човека, поглавито сељака (иначе носиоца дијалекатског идиома) има посебно место међу гмазовима, па и међу јединкама живог света уопште.

Змија има необичан облик, врло илустративан изглед, типичан начин кретања, загонетно станиште, годишњи период појављивања, неке њене врсте су отровне и по човека опасне.

За змију су везана различита веровања, од обичних празноверица до мита. Змија има своје место у религијама и митологијама многих народа света: као хтонска животиња, инкарнација духа предака, оличење мудрости итд.

Посебан језички развој основног облика \**zmbjъ* општег назива ове животиње створио је паралелу *zmbjъ* > змај, > *zmbja* > змија. Једно је стварно (змија), земно, с једном улогом у животу и предању; друго нестварно (змај), митско, с другом чијом улогом (обично у сређивању небеских прилика за рачун човека).

А. Лома<sup>1</sup> скреће пажњу и на следеће:<sup>2</sup>

\**Zmbja* се не мора нужно схватити као изведеница на \*-*iio*- од коренске именице 'земља', \*(*dh*)*ghm-iio*- 'земни' (~ стинд. *ksamyā*- гр. *chthōnios*). Замислива је и сложеница са глаголским кореном *ei-i-* 'ићи', \*(*dh*)*ghm-ei-o-* који иде, пузи по земљи'.<sup>3</sup> Иста дилема постоји у случају грчке речи *pezōs* < \**ped-ios* 'који иде пешице,

<sup>1</sup> Један од првих читалаца рукописа овога речника А. Лома дао нам је више корисних напомена, на чему му и овде захваљујемо.

<sup>2</sup> Aleksandar Loma, *Zur frühslavischen Nominalkomposition und ihren indogermanischen Grundlagen*, Studia etymologica Brunesia 2, Praha 2003, 267–277, пасус са 268 у преводу.

<sup>3</sup> Чини се могућа и претпоставка атематског локатива у првом и нулске базе у другом члану, т.ј. \**zme-i-o* > \**zmbja*, са споредним обликом \**zme-iio-*, којим би се објашњавао украјински *zmija* < \**zmbja* (за такву реконструкцију Shevelov 1979, 274, против ње J. Reinhart у *Sprache* 36/ 1986, 61

живи на селу'. Овде се ради или о суфиксалној изведеници на *-io- \*ped-io-* = стинд. *pad-ya-* 'који је у вези са ногом, ножни', јав. *paidiā-* ф. 'тетива? итд. (данашње *com-munis opinio* (, или пак сложеница *\*ped-i(o-)*, од *\*ped-* 'нога' и *\*ei-/i-* 'ићи'.<sup>4</sup>

Предање их често спаја: и једно и друго живи у земљи, у рупама различитог облика и величине; и једно и друго има снагу која премаша човекову моћ. По предању, змај је такође змија, али то је њен следећи, васкрсли облик; то је змија која се после 300 (или колико је већ предање одредило) година претвара у змаја као виши стадијум.

По предању змија је демонске природе, и као таква може имати и позитивну и негативну улогу у животу човека.

Змија је, као дух предака (чуваркућа и сл.), са извесним заштитничким моћима, па се може јавити на предметима људске израде који у раду омогућавају посебну вештину и резултат, неретко као потврда умећа, декоративни елемент, као украс (на преслицама, сукњама, ћилимима; пастирским штаповима, на первазима кућних отвора; на наруквицама, прстењу, специјалним посудама за пиће, гуслама...).

Све то даје доста могућности за настајање лексике која треба да изрази сложен однос човека и змије (па да се образују и речи одмила, или омразе, страха и гнусобес; па и језичка профилакса: хипокористици, пејоративи, аугментативи, тајна имена, уопштени називи...).

Нешто од тога, колико смо знали и могли сакупити, па и позајмити од других аутора (в. Изворе) доноси овај кратки спис. Побуде за настајање *Речника* унете су својевремено и у научноистраживачки пројекат „Лексиколошка проучавања југоисточне Србије“, који је некад реализован на Филозофском факултету у Нишу (сада се та истраживања настављају по пројекту „Дијалектолошка проучавања српског језичког простора“.<sup>5</sup> Урађен је Упитник за прикупљање речи у вези са змијама, и по њему остварен увид у говоре неких села источно од Ниша. Ваља ипак рећи да пресудну улогу на формирање *Речника* имају изврсни и богати радови др Момчила Златановића (околина Врања) и Драгољуба Златковића (околина Пирота, в. Изворе), којима врло много дугујемо. Без тих извора вероватно овај речник не би био састављен.

Поред речника, организованог преко азбучника и одговарајућих (минималних) тумачења, даје се и прегршт паремије, фразема и других „у обичај узетих речи“ које се тичу змија, ради употпуњавања слике односа човек–змија, иако тај материјал не припада строго лексички, тј. основној подлози једног речника.

Намера нам је, дакле, да се прикаже лексика призренско-тимочких говора сплетена око појма змије, а све остало има сврху у појачаном осветљењу забележене и предочене лексике.

(ближи подаци у делу под фуснотом 2). За метонимијску примену речи на људе уп. ЗМФЛ 30/1988, 37 ff.

<sup>4</sup> Тако Schulze, Brugmann; уп. Frisk II 486 f., KEWA II 205 f., EWAi II 80.

<sup>5</sup> По првом пројекту неки су резултати публиковани: П. Ивић, Н. Богдановић, В. Вукадиновић и Ј. Марковић, *Досадашња проучавања Призренско-Тимочких говора и Библиографија*, 1996; В. Вукадиновић, *Топоними зоонимског јорекла*, 1996; Ј. Марковић, *Јужноморавска јоваршарска лексика*, 1998, и четири зборника *Прилога из фиџолингвистике*, ред. Ј. Марковић). Остале теме настављају се у новом пројекту (Дијалектолошка проучавања српског језичког простора), и неки резултати тога пројекта су пред објављивањем.

Како ће читалац и сам видети, ова скромна лексика ипак показује нека груписања. Ту су најпре и највише речи којима се именују врсте змија, њихов изглед, делови тела, облик, кретање, понашање у сусрету с човеком, гласање, отровност... Потом, има нешто речи из веровања и сујеверица о змијама. Трећу групу чини фигуративна употреба ове лексике (кад се нека особина змије прености и на човека). Чини се да ова трећа група (осим наведеног избора) није затворена и да ту у народу има још речи до којих тек треба доћи. Веровања и предања изостала су, јер су махом и објављена и јавности позната, а и отимају се лексикографској обради. Ипак ћемо указати на једно. Наиме, само спомињање змије, односно стварање одговарајућих асоцијација, није пожељно, „јер се после таквих асоцијација змија сања“. Ово и нека друга веровања ускраћују прави разговор и директно спомињање змије. Тада је она „она(ј)а, она ала, она гадина.“ Она је табуисан појам у говорима које смо за овај речник имали у пажњи.

Разговор о змији у народу није обичан. Рекло би се и да се избегава. У неким срединама има карактер табуа, о чему говори и пракса неспомињања змије у кући, пред децом и сл. Избегава се и препричавање снова у којима се змија показује.

Прво осећање које испољи саговорник је страх. Због тога су, чини се, веровања о змији богата, стара, сложена (од профилактики до митологије), а таква су и предања (приче). Своју симболичку улогу змија остварује и у бројним народним песмама.

## СКРАЋЕНИЦЕ и напомене о слагању

Због непостојања инфинитива, за насловни облик глагола даје се облик за треће лице једнине презента.

ь	знак за полугласник реда „а“
/’/	знак за експираторни акценат

Употребљене су и следеће скраћенице:

ж	женски род
м	мушки род
с	средњи род
в.	види
прид.	придев
прил.	прилог
свр.	глагол свршенога вида
несвр.	глагол несвршенога вида
аугм.	аугментатив
дем.	деминутив
фиг.	фигуративно

Скраћенице извора види под: Извори.

## РЕЧНИК

**аждаја** ж назив за змију или змаја. Пир 205

**ала** ж друго име за змију, али и за змаја. Б

**алесија** ж назив за велику змију или змаја; в. друго име. Пир 205

**алетерина** ж аугм од ала; в. друго име.

**алетерчина** ж аугм од ала; в. друго име.

**алетина** ж змија; в. друго име. Пир 205

**алетер(ч)ина** ж в. алетина.

**аловит**, -а, -о онај који има необуздану снагу змаја. Б

**алосија** ж в. алесија. Б

**барска змија** ж (*Serpens palustris*) змија која живи у води или бари. Б.

**бъцне** в. изеде.

**бела**\*<sup>6</sup> прид сива, бела, пепељава змија; в. змија.

**белушка** ж (*Tropidonotus natrix*) змија која има такву главу као да „има беле уши“; в. змија.

**белушка** ж змија белоушка. Б

**браништарка**\* ж. шумска змија; в. змија.

**вижди** в. поје.

**влачи се** пузи (змија).

**водна змија** ж (*Serpens aquaticus*) неотровнива змија која живи у води; в. змија.

ЈС

**водица** ж. водна змија.

**врѣви съ-съ** в. съка.

**вудне свр.** јурне (змија) шуштећи (кроз траву).

**вунара** в. мртвило. — „...тамо зими пара излази. А змије су тамо. Оне се у клубе умотају, и тека зимују, а у-пролет излазе. Затова што там много пара излази, оно се зове Вунара, а тај пара се зове вуна (село Завој).“ ПирФс 321

**вукне** се јурне, в. смукне. Пир 206

**гаведина** ж змија; в. друго име. Пир 205

**гад** м змија; в. друго име. Пир 205

**гадина** ж змија (око Врања). ЈС

**гадотија** ж змија; в. друго име. Пир 205

**гадурина** ж змија (Барбаце). ЈС

**гмизавац** в. змија.

**гмизне свр.** покрене се, почне да мили. — „Кад је топло или запара (успарчина, задушчина), змије гмизну (угмизду се, узмизду се, разлазу се, плизну по поље, ушмидају се, уплитају се и расплитају, претакају се).“ Пир 206

<sup>6</sup> Речи означене звездicom /\*/ биће коментарисане у Напоменама.

гнојиште с в. једилиште.

грѣшиа\* 1. прид. змија која је ујела човека, в. мрсница; 2. прид. ж змија која се појави пре Ђурђевдана (Павловац, Врање). ЈС

гроз м /клубиште/ облик у који су уплетене змије ради зимског сна, в. мртвило.

гуди нсвр. /шишти/, силно бруји (змија). — Испред градоносног облака гуди (шишти), а у опасности пишти (цврчи). Пир 206

гуждѣрица\* ж змија Б; в. гузодерчина.

гуждѣрчина ж аугм. од гузодерца (в) и гузодирчина (в).

гузодѣрчина ж. фиг. назив за змију због тога што се стално вуче (камиже, лази) по земљи (и тако дере гуз).

гузодѣрчина ж змија; в. друго име. Пир 205

гуја ж змија. ЈС

гуша\* в. змија.

двоглава прид. змија с таквим обликом главе, као да је двоглава; в. змија.

двоглавка ж змија (смук) са две главе. Б; в. двоглава.

дивѣлеска прид. ж леска чијим се лишћем трља рана од змијског уједа, в. рана дижди в. поје.

дрнка се нсвр. удара се у железно, о Јеремијиндану, да се змије отерају у поље. — „Дрнка се одвечер с ожег и с острушку што подалеко да се чује /.../ непрекидно се понавља: 'Беште змије, у-море, Јеремија у-поље'“. Пир 209.

друго име име којим се именује змија, кад се из заштитних разлога избегава директно спомињање речи „змија“ или „змај“, нарочито у кући. Због тога се прибегава општим, секундарним називима: „аждаја, алесија, алосија, алейшина, алейшчина, алейшерина; гад, гадина, гадойија; гаведина, гузодерчина, мангулојина, незгодија, несрејник, онаја сирашнаша; њроклейија, њроклейница, њусишња; шешка; шѣва/ шѣва““. Пир 205.

дуло в. мртвило.

жало с змијски језик.

жач м в. жало.

жьцало с в. жало. ЈС

жьцие в. изеде.

жвѣчарка в. змија.

жвизди в. поје.

жлта прид. в. змија.

жлтило с в. једилиште.

затрује свр. убаци (змија) отров у уједено место жртве.

звечар(к)а ж (*Vipera ammodytes*) змија која шишти док гамиже; в. змија.

звончар(к)а в. звечарка, змија.

згрози се свр. /угрози се/ стресе се, збуни се. — Човек се згрози (угрози) кад види змију и кој ти гледа какво има на главу или на реп. Пир

згули се свр. пресвуче се, згули са себе кошуљицу (о змији). Б

- згуљоше се звр. пеј. од згули се: „Погле онам на трн, мора да се нека ала згуљосала“. Б
- зелена прид в. змија.
- змај\* м митско биће, по веровању настало од змије, после одређених година живота (негде после 300 година). За разлику од змије, иако живи у шупљинама, обично у пећинама, змај се креће (лети) „под небо“. Има улогу заштитника од неких небеских сила (облака, града, олује).
- змајотрѣсна ж „траг који је за собом оставио змај у виду сјајних, белих крљушти“. Тим<sup>1</sup> 98
- змајче с дем од змај. — „Коњ ли је, змајче ли је!“ Тим<sup>1</sup> 98
- змјече с дем од змај. Леск
- змеј\* м в. змај.
- змејница ж женка змаја. У предању се јавља врло ретко, али се ипак чује у неким причама (с. Шестигабар, под Старом планином).
- змијца ж дем од змија, змиче.
- змија\* ж (serpens) општи назив за змију; а. по боји: *бела, жлџа, зелена, розикава, љегава, љегуља, љејелава, сура, сурка, црна, црнка, ћилимарка, змија на љајће* Пир 206; б. по шарама: *шарена, шареница, шарка, шаруља*; в. по броју и изгледу главе: *белушка, белушка, двоглав(к)а, ћијка, змија с ћијће, ћијуша, змија ћроглавка, ћроглава, рогача* Пир 206; г. по кретању: *змизавац, јагуља/јегуља, љоскок/љојскок, љоскачица/љоскочица, љојскакџ, љојскокрџ* Пир 206; д. по начину исхране: *јајчара, љичара, смок*; љ. по звуку: *звечар(к)а, звончар(к)а, жвечарка, свечарка* Пир 206; е. према станишту: *браништарка, шумарска, шумска, водна, водница, камењарка, сојћа, лештарка, ливадска, лужна, љланиарка, редовћина, редовћина* Пир 206; ж. по опакости: *змија јадовчина (в), змија љутица (в), љрџка, клачаица, клчаица* Пир 206; з. остало: *гуша, манав*.
- змија јадовћина ж змија отровница. Тим<sup>1</sup> 98
- змија љутица ж змија отровница „у песмама из Пчиње“. ЈС
- змија на папће ж змија с крупним шарама („на туфне“); в. змија.
- змија на ћитће ж змија са шарама у облику кита; в. змија.
- змија отровница ж змија од чијег се уједа умире.
- змија пољанка ж змија која живи у пољу (у усевима) и за њу се месио један од божићних обредних хлебова (Лесковац) <чувар куће, аналогно чувар поља, односно житни демон>. ЈС
- змијар м човек који хвата змије, који има способност да их посебним звиждањем окупља. ЈС — „Змијари су људи који ’знају како требе сас змије““. Пир 208
- змијарка ж сукња са змијоликим шарама. — „У Горњем Старцу старије жене још носе појас змијарку“. ЈС
- змија сајбија\* ж кућна змија. ЈС
- змија с ћитће ж змија која има такав облик главе као да је закићена (вероватно: белоушка); в. змија.
- змијарник м место у пољу где змија живи. Пир 206
- змијетерина /змијетерчина, змијетина/ ж аугм. од змија. Пир

**змијетѣрчина** в. змијетерина.

**змијетѣна** в. змијетерина.

**змијјчка** ж дем од змија, фиг. младо а злобно чељаде: „Терај гу докле је још змијјчка, после неће можеш“. Леск

**змијогла̀в**, -а, -о онај ко има шиљату главу, налик змијској глави. Б

**змијоглт** м онај ко има дугачак врат „као да је прогутао змију“. Б

**змијоједина** ж део тела животиње које је ујела змија (код овце обично виме). Б

**змијопѣк** м „место у припеку где се често виђају змије“. ЈС

**змијска гла̀ва** ж сасушена глава змије кроз коју се пропуштало зрнење семена почетком сетве.

**змијска кошу̀ља** ж кошуљица коју змија свлачи, а кад је пастири нађу, натичу је на штапове (да им буду шарени). ЈС

**змијски јед** м змијски отров.

**змијски свлак** м змијска кошуљица, в. свлак.

**змијски ујед** м место на телу које је загризла змија.

**змијски цар** м по веровању, највећа змија. — „Змијски цар се појављује само у пролеће, кад се змије паре, и налази се у њиховом сплету. Он има на глави три драга камена. Ако на њега човек баци свој вунени капут, он ће му оставити 'једно бесцено каменче'“; „На сплет змија треба треба бацити вунени хаљетак. Змијски цар ће због тога оставити чаробни каменчић, који држи испод језика. Уколико га човек носи са собом, прати га срећа и отварају му се сва врата“. ЈС 227

**змијсѣи јези́к** 1. језик змије, 2. фиг. срдито говорење, пакост која избија из говора; — „Не вреви ко људи, но ко да има змијсѣи језик, сьмо ськче“.

**змијурина** ж аугм од змија.

**змијурка** ж змијица. Леск 136

**змиче́** с 1. змијино младунче, 2. дем од змија. Б Леск 136; — „(тестичево) ладно ко змиче“ Б.

**зна́к** м појава змије, на необичан начин, или у сну. — „онда је то злокобан знак (на знак, облич, обличишта, обличја, обличје, облично; на показ, на баксуз, на сроку, пропас, тегобу, тежину, на болес, помор у стоку, штету, на несрећу, на смрт, лош је знак, слуги на зло, баксуз дошло, невоља че је, тегоба че има, тој неје на големо добро, неје голема срећа, дава знак на смрт.“ Пир 210.

**зуб** м „(змија има) оздол једн зуб и у њега отров, али зубат савијен надоле, па ка изеде, мора се преврне да се откачи.“ Пир

**свѣчарка** в. змија.

**изведѣ́** се свр. роди се (змиче).

**издлжи** се мирује (змија). — „А кад мирује, издлжи се (пушти се, опне се, оложи се) и припица се (нагрева се), а која се пригреје рано таја је опасна.“ Пир 206

изедѐ свр. /бѝцне, жѝцне, кљуцне, ковне, поједе, ргне, уапе, чворне/ угризе (змија). — Пир 207

изѐдено мѐсто с в. једилиште.

измили (о змији) изађе из земље кад отопле дани у пролеће.

искобилчи се в. увије се. <кобилка = обрамица>

јагуља / јегуља в. змија.

јадовћина ж в. змија јадовћина.

јајце с јаје из кога се, по веровању, изводи змија. „Прво снесе јајца, па ка се јајцата изведу, она прогдне змијчетијата па њи тека носи неколко време док не постану отровна, па њи тѝг роди“. Пир 206–7

јајчара в. змија.

јед м отров, — „змија кад уапе, она убаци јед, тров и отрује човека“.

јѐдилиште с /гнојиште, жлтило, изедено место, сукрвиште уједотина/ ујед, место на телу које је ујела змија. — „на това место‘ се направи јѐдилиште (уједотина, изедено место, жлтило, гнојиште, жало, сукрвиште)“. Пир 207

језик м в. жало. Пир.

Јеремјиндаи м празник од змија.

камењарка ж змија шарка.

кљачатица /кљѐатица/ кљѐатица в. змија.

кљѐатица ж (у Грделичкој клисури, село Љутеж) други назив за шарку. ЈС

клубе с в. клубиште. Б

клубиште с клупко змија. — (у пролеће) „клубишта ваљају надоле, размотују се“. Пир 207

кљу̀н м /рог/ изралина „на носу змије“. Пир

кљу̀цне в. изеде.

кѝвне в. изеде.

кѝжа ж в. свлак. Пир

кѝжица ж в. свлак. Пир

кѝжљак м в. свлак. Пир

кожу̀ра ж в. свлак.

колач м облик увијања змија, „на колач“. Пир 206

коло с начин увијања змија у котур. Пир 206

комѐшкају се в. прцају се.

коиа̀штрача ж отровна змија, „мање опасна од поскока, али се тешко убија јер јој је тело тврдо“ ЈС

кѝтало с /лежиште/ змијско легло. — „Змија направи котало (лежиште) и одоми се (одомаћини) под праг, у кући, колиби, појати и там нече да уапе, а около оче“. Пир 206

кѝс(ка) ж /кошчица/ кост (у змије).

кошу̀љица ж змијска кошуља.

кѝшчица ж в. кос(ка). — „Кошчице од змије су отровне“. Пир

крѐка в. поје.

**крекѐче** в. поје.

**крѐс(т)а** ж израслина на змијској глави. Пир  
**крљуш** м крљушт, комађе материје од које је змијска кошуљица. Б  
**крс** м шара на змијском челу. Пир  
**крснара** ж „Крснаре змије су покућарке“. Д. Матејевац  
**круг** м облик у који се савија змија. Пир 206  
**круна** ж израслина на змијској глави. Пир

**љска** се несвр. пресијава се, — „Љска се онај кошуља на трн“. Б  
**лѐгало** в. мрвило.

**лѐжиште** с в. котало. Пир 206

**лѐк** м мелем од зејтина и шкорпије. — „’од шкорпију стоји у зејтин у влашу. На-  
 лага се местото, отров на отров удари и олечи се, растури се.“ Пир 207

**лесичѐтина** / лисичетина ж трава којом се трља рана од змијског уједа, в. рана.  
**лештарка** в. змија.

**лештије** се несвр. в. љска се.

**ливадска** прид. в. змија.

**лизне** свр. по веровању, змија тако прихвата заклетву, што лизне камен, в. цар.

**лисичѐтина** в. лесичетина.

**лужна** прид змија која живи у ниским ливадама; в. змија.

**љу́та змија́** ж змија опасна и отровна. Пир 206

**маљи́ца** ж в. топуз. Пир

**манав\*** м нека змија. Пир 206

**мангулѐтина\*** ж змија; в. друго име. Пир 205

**мелѐз** в. змија.

**менђуше** ж израслине на змијској глави. Пир

**мѐсо** с мишићни део змијског тела. — „(месо) бело, убаво, када у опечемо  
 на-огањ, и некаква сила те кара да га једеш, ама га никој не једе“. Пир

**миру́је** несвр. греје се (змија) на сунцу.

**мрсница** ж грешна змија, која је ујела човека, те је змије не примају у мрвило  
 кад се спремају за зимовање. Пир 210

**мртвачарка** ж врста отровне змије, која се виђа на осојном, мртвичарским, стра-  
 нама. ЈС

**мртве** се несвр. умирују се (змије, за зимски сан), в. мрвило.

**мртвѐло** с легло змија, обично тамо где зимују. — „С јесени иду у мрвило (дуло,  
 свртиште, рупа за змије, легало, шупљак, вунара, топлак. Тамо се мртве  
 (умртве) и зимују уплетене у гроздове.“ Пир 207

**навинина\*** ж нека змија. Пир 206

**навргуља** се свр. наплете се; „Кад погледа, оно се навргуљале онеј але“. Б

**нагрева** се в. издљи се.

налага се несвр. облаже се (рана од змијског уједа). — „рана може да се налага (облаже) ситно исецканим дуваном, лесковим лишћем, лисичином или младим сиром, или да се премаже катраном из пушачког чибука“. Пир 207  
недотéпана прид. недобијена (змија). Верује се, ако је змија прекинута, постаје још опаснија.

незгодíја ж змија; в. друго име. Пир 205  
несрétник м змија; в. друго име. Пир 205

облача ж в. свлак. Пир

облеча ж в. свлак. Пир

облич м в. знак.

обличиште с в. знак.

обличје с в. знак. — „Ка се на змију виде нође, на обличје. Тека ми је баба рекла.“

ПирФс 320

облично прил в. знак.

одвлечé се свр. отпузи (змија).

одомаћини се свр. настани се у кући, под прагом, в. котало. Пир 206

одоми се несвр. настани се у кући, под прагом, в. котало. Пир 206

олéчи се несвр. излечи се од змијског уједа; в. лек.

оложн се в. издлжи се.

омртви свр. изгуби силу (змија). — „Или јој се каже: 'челезо-железо-железо!' и она омртви и бега.“ Пир 209

она в. онај.

онај ж заштитно име за змију, она. Б Пир

онаја страшната ж змија; в. друго име. Пир 205

онај ала ж. змија.Б

опасна прид. ж срдита и отровна, љута (о змији) Б.

опаш(ка) реп (у змије). Пир

опие се в. издлжи се.

оток м место на телу које од уједа змије отекне; „кад изеде змија, онај оток се расече па се исцеди оној крвољиште“. Б

отров /отрув/ м змијски отров, отровни сок који змија избацује приликом уједа.

отрован, -вна, -вна онај ко у себи има отрова.

отрòван, -а, -о онај кога је змија отровом затрòвала.

отровна ж прид. (змија) чији је ујед отрован.

отровница ж отровна змија, змија чији је ујед отрован. Б

отрув м. в. отров.

отрује свр. убаци (змија) отров у жртву приликом уједа.

отрујен, -на, -но онај у кога је змија приликом уједа убацила отров.

отрут, -а, -о в. отрујен.

палаца несвр. шара језиком (о змији), пецка. Б

папка ж врста шаре на змијском телу, туфница; в. змија (змија на папће).

парило с. парење (змија). Пир 206

- пџска в. сџска.  
 пџгава в. змија.  
 пџгуља в. змија.  
 пекулија ж в. пекуља. ЈС  
 пекуља ж змија отровница (Пољаница, Себрат). ЈС  
 пепељава в. змија.  
 пџцка несвр. удара језиком, палаца (о змији). Б  
 пџчи несвр. уједа отровним уједом (о змији). — „Печиле га змије, дабогда“.  
 пишти несвр. гласа се (змија) кад је у опасности.  
 плазије свр. почне да пузи (змија). — „кад је топло /.../ змије плазну“. Пир 206  
 планинарка ж змија која живи у вишим пределима.; в. змија.  
 планинска прид. в. змија.  
 плету се несвр. паре се (змије).  
 пљује несвр. избацује отров (о змији). Б  
 пљунка ж отров који змија избацује, пљује; — „Онај њојна пљунка, од зуб, то је отров“. Б  
 поје несвр. /крека, кречече; жвизи, вижди, джиди/ пева, гласа се, пушта глас (змија) од себе. Пир 206  
 посестрима ж друго име за змију, којим се она ословљава. — Ка те змија изненади /.../, ти њој кажи: Помози бог, посестримо, иди си куде си пошла, и она нема да те дира. ПирФС 320  
 поскачица / поскочица в. поскок.  
 поскок м (Vipera ammodytes) /потскок/, врста отровне змије. ЈС; „Ако има чуљћу, това е поскок“. ПирФС 319  
 потајница ж змија која напада из потаје; — „не видиш ју, не чујеш а: цап!“ Б  
 потскакџц в. змија.  
 потскорџц в. змија.  
 прежилн се свр. превезе се жила (крвни суд) изнад уједеног места, да би се извело истискивање змијског отрова. — „Место уједа се 'прежили према срце' да се не меша крв с отровом, па се густо боцка иглом или глоговим трњем, и дуго се се палцем истискује отров уз испирање хладном водом“. Пир 207  
 преоблача ж в. свлак. Пир  
 преоблачн се в. соблачи се. пир  
 претака се несвр. ваља се (змија). Пир 206  
 претргне се свр. повуче се назад. — „Претргне се назад да рипа, па се убрди, скоро на реп остане.“ Пир 206.  
 претумбују се в. цапкају се.  
 пригреје се в. издлжи се.  
 припица се греје се на сунцу, в. издлжи се.  
 присојар ж смук „који је веома брз, а може и да нападне човека“. ЈС  
 прка несвр. тако се гласа коњ кад види змију. Пир 207  
 проклетија ж змија; в. друго име. Пир 205  
 проклетница ж змија; в. друго име. Пир 205;  
 пртка\* ж змија шарка; в. змија.

**прцају** се несвр. паре се (змије). — „Када се прцају, оне се плету (уплету се у перчин, комешкају се, укотрљају се једна у другу, сплит напраје) и то се зове парило змије“. Пир 206.

**псик** ж глас змијског шиштања.

**пустиња** ж змија; в. друго име. Пир 205

**пушти** се в. издлжи се.

**разлазују** се несвр. почињу да се крећу (змије, по пољу).

**ра̀на** ж змијски ујед. — „Рана може да се трља лековитим биљем (лесичетина/лисичетина, страсничје/страшник, сермич трава, диволеска).“ Пир 207

**р̀гие** в. изеде.

**редо̀вџина** / **редо̀вџиња** в. змија.

**реп** м /опаш(ка)/ задњи део змијског тела. — „Смок преврже репат када се наљути“. Пир

**ридо̀вџиња** ж змија ридовкиња, камењарка; „змија отровница пепељасто сиве боје *Vipera berus*, шарка.“ Тим<sup>1</sup> 247; в. змија. Б

**риђо̀вка** ж змија риђе боје.

**рог** м в. кљун. Пир

**рога̀ча** ж змија која на глави има рошчић; в. змија.

**ро̀ди** свр. омлади (змија змиче). — „Једне се изводе на јаја, друге рађају живе (’наодил сам у змије змијчетија, у сваку по шес’), а нека прво снесе јајца, па ка се та јајца изведу, она прогдне змичетијата па њи тека носи неколко време док не постану отровна, па њи тџ роди“. Пир 206–7.

**розикава** в. змија.

**рошче** с рожић на змијској глави. Б

**ру̀па** в. мртвило.

**с̀ска** несвр. /с̀скаче, с̀сшка, п̀ска, вреви, сили се/ гласа се (змија) кад упозорава. — „Када упозорава, или прети, она с̀ска (с̀скаче, с̀сшка; п̀ска, вреви с̀с-с̀с, сили се).“ Пир 206

**с̀скаче** в. с̀ска

**с̀сшка** в. с̀ска.

**свири** несвр. гласа се (змија). — „Смок свири на врбу“. Леск 362

**свляк** м /кошуља, кошуљица; облача, облеча, облекло, преоблеча; кожица, кожљак, кожа/ змијска кошуља.

**свля̀чи** се в. преоблаци. Пир

**свля̀че** се свр. скине кошуљу (змија). Пир

**сѝкџе** несвр. гласа се (змија) сиктањем.

**сѝли** се в. с̀ска.

**сѝпкају** се в. цапкају.

**скелет** м систем змијских костију, змијска кичма; — „кад се убодеш на змиску кошчицу, на онај скелет, то је много опасно, отрувно“. Б

**смок** м (*Coluber flovscens*) неотровна змија, смук. По веровању, воли млеко и зато се крави обмота око ноге и сише млеко. — „У локалном разликовању

смук има многобројне варијанте: смок, смок с пљочасту главу, смок с две главе, смок с три главе, смочица с белу главу, смочица троглавка“. Пир 206  
**смóкољћа** ж дем од смок (смук). Тим<sup>1</sup> 264

**смóчица** ж в. смок. Негде се третира „женком“ смука. ЈС; — „Смочица има ђулче назад. Како на малечко дете му очи, и ђулче назад.“ ПирФС 320

**смúкне** свр. хитро отпузи. — „смукне у траву /.../ вукне у рупу.“ Пир 206

**соблáчи** /преоблаци/ несвр. свлачи се, стура кошуљу/ скида кошуљу (змија). Пир

**сојћа** ж фиг. шарена змија; в. змија. Пир 206

**сплét** м уплетене змије (ради парења). ЈС

**сплету́** се свр. уплету се (змије) у љубавном загрљају.

**сплит** в. сплет; в. прца се.

**страшната\*** прид. в. друго име.

**стúра** в. соблаци се. Пир

**сукрвиште** с в. једилиште.

**сура** в. змија.

**сúрка** в. змија.

**тétка** ж фиг. змија; в. друго име.

**тичáра** в. змија.

**тóва** ж она; друго, неодређено име за змију. Пир 205

**топлáк** м в. мртвило.

**топу́з** м /маљица, тупало, ђулче, ђумле, чомуга/ чвор на змијском репу (код смука), којим он удара. — „Смок преврже репат када се наљути па направи топуз /.../, па с њега удара и може да убије човека“. Пир

**трогла́ва** прид. в. змија.

**трогла́вка** ж /тројеглавка, тројоглавка/ змија „од чијег уједа нема лека“; в. змија.

ЈС Пир 206

**тројегла́вка** ж в. троглавка.

**тројогла́вка** ж в. троглавка.

**трупíна\*** ж трупло угинуле змије. Б

**тупáло** с в. топуз. Пир

**ћилимáрка** в. змија.

**ћитка** ж врста шаре на змијској глави (змија с ћитће); в. змија. Пир 206

**ћитуша** в. ћитка.

**ђулче** с в. топуз. Пир

**ђумле** с в. топуз. Пир

**убрди** се усправи се, в. претргне се. Пир 206. — „Змија, или бар смук, у стању је да одбије облак. 'убрди се, стане на реп, и лети кам облак и врне га, одбије га““ Пир 209

**увија** се несвр. вије се, извија се (змија, кад се удари по средини тела). — „Иначе се удара преко средине да се прво увије (скотеља, искобилчи) и да јој се после стуца глава.“ Пир 207

**увиска** се свр. обмотају се (змије) око гране. — „или се увискају на гранџе па се претакају и омицају на зем.“. Пир 206

**угмижду** се свр. размиле се (змије). Пир 206

**угрџн** се в. згрози се. Пир

**узмижду** се свр. размиле се, в. угмижду се. Пир 206

**укотрљају** се свр. начине љубавни сплет (змије, ваљањем), „укотрљају се једна у другу“; в. прцају се.

**укротитељ змија** ж књиж. змијар који уме да окупи, украти и хвата змије, а да га оне при том не дирају.

**уљ м** израслина на змијској глави. Пир

**умртве** се свр. умире се (у зимском сну); в. мртвило.

**упеца** свр. уједе (змија) „Сматра се да њих (змијаре, оне који хватају змије) може да уједе (’упеца’) само глува змија (јер не чује њихов говор и звиждање)“. ЈС

**уплету** се свр. начине (змије) љубавни сплет, „уплету се у перчин“; в. прцају се.

**уплитају** се несвр. плету се (змије, у љубавној игри). Пир 206

**ушмидају** се свр. размиле се (змије). — „Кад је топло /.../ змије се ушмидају“. Пир 206

**цап!** узвик којим се описује оштар и хитар ујед змије. Б

**цапка** се несвр. бацака се (змија). — „Кад јуре, скачу или беже, онда се цапкају (сипкају, хиткају, претумбују)“. Пир 206

**цар** м по веровању, заповедник змија, предводник, старешина. — „Окупи их рано изјутра, пре сунца, у мртвилу на сам дан изласка, причести их тако што ’ли-зну камик који се сјаји и који је како кремик’ и да им распоред која где иде у току лета, и да ниједна не уједе човека, брава или било коју живину.“ Пир 209

**цврчи** несвр. в. пишти.

**цичи** несвр. в. пишти.

**црна шарка**, ретка али врло опасна отровница; в. змија ЈС

**црнка** в. змија.

**чворне** /хворне/ в. изеде.

**чељата** прид. опасна, љута змија. Пир 206

**чемер\*** м отров, — „Змија избацује чемер испод зуб“. Б

**чичи\*** несвр. в. пишти, — „Има да чичи, да пишти, ко змија у процеп“ (клетва). Б

**чомрзга\*** ж израслина на змијској глави. Пир

**чомуга** ж в. топуз. Пир

**чуљћа** ж рошчић, израслина на глави неке врсте змија. — „Ако има чуљћу, това е поскок“. ПирФс 319

**чучуљ** м /уљ, креса, креста, круна, чомрзга/ израслина на змијској глави. Пир

**цворне** свр. удари, односно: уједе снажним ударом. Б.

**цйтка** се в. цапка се.

**шарена** в. змија. <шарена = трпни придев; шарена = придев>

**шареница** в. змија.

**шарка** ж (*Vipera Berus*) /шаруљ(к)а, Прешевска Моравица/, врста отровне змије.  
ЈС.

**шаруља** в. змија.

**шиљав** м оштар, налик шиљку (о змијском репу). Пир.

**шиштање** с гласање змије.

**шишти** несвр. бруји (змија) „испред градоносног облака“.

**штука** ж опасна кратка отровница (Пчиња). Овакве змије „летећи нападају човека“. ЈС

**шумарка** ж змија која живи у шуми; в. змија.

**шумарска** / шумска прид. в. змија.

**шупљак** м в. мртвило.

## НАПОМЕНЕ

*браништарка* — браниште = забран, браник, шума.

*бела* — кад се иза насловне речи јави скраћеница прид., то значи да се та реч не јавља самостално, већ само као детерминанта речи змија, дакле: *бела змија*. Уосталом, кад би то била именица, онда би се, по систему наших говора, променио и акценат (бѣла).

*грешна* — грешном се сматра и змија која је ујела човека, па уколико је нико потом не убије, не може да се врати у друштво, јер је остале змије не примају.

*гуждодрџица*, *гуздодрџица*, *гуздодрџина* — овако се прекорно назива и особа која седи или лежи беспослен и *дере гуз* (*дригуз* у неким крајевима!).

*гуша* — нејасно, уколико то није гуж (*Anguis fragilis*). Можда нека змија која има израстине (мехурастог облика) у доњем (нижем) делу главе. За ово записивач каже: „Нека имена врста је тешко протумачити (гуша, мелез)...“. Пир 206.

*змај* — У народу постоје и други „рокови“ претварања одживеле змије у змаја. Чајкановић у (1973, стр. 38) преноси из литературе: „свака змија кад преживи сто година, одмах постане ала“.

*змеј* — фиг. „особа која је немирна и склона свађи“ — „Постар син му је змеј: сас сви се свађа и пцује“. ЈС

*змија* — међу изведеницама којима се фигуративно именује нешто друго познато је и: *змијоглић* — човек танког и дугог врата „као да је прогинул змију!“

*змија сајбија* — у југоисточнј Србији постоји и „сајбиска шума“, „сајбиско / себиско имање“, вероватно све од сахибија, тур. *sahib* власник, господар.

*манав* — нејасно. Записивач каже: „Нека (имена — Н. Б.) као да указују на везу са мртвима (манав, навина)“. Пир 206

*мангулошина* — можда зато што је црна и дебела (?< *мангулица*, врста свиње).

*навина* — нејасно. Уколико то није помешано са алама, као митским бићима (в. манав). Пир 206. Иначе о навима као демонима в. Петровић (2000), стр. 114–116.

*џрџика* — чест фиг. назив за срдиту жену (обично шиљаста носа), која воли „да се прчи“, срди.

- сйрашнаиѝа* — друго име; *-ѝа* је чланска морфема, позната у говору Пирота и околине. Иначе, страх је основно осећање које исказује саговорник кад се спомене змија. Рекло би се да је то и највећи страх који се јавља у човеку а потиче од неког живог створа (зато што је змија најчешће скривена, у потаји. Постоји и једна шеретска шала на рачун женске љубавне жудње: „Жена на тој (на љубав) не мисли само кад прелази преко брв и кад ју жури змија“.
- ѝрујина* — Верује се да голубачка мушица настаје тако што се при распадању тела змијске отровнице претвара у љутите и опасне мушице.
- чемер* — в. и: за оне змије које су чемерне (= отровне), Хилендарски медицински кодекс 23а (Ркп. дисертације Н. Јовић).
- чичи* — овако се куне чича (стриц), и та клетва није без фонетског сагласја (чича чичи!).
- чомрзга* — тако се назива и пастирски штап са задебљањем при доњем, дебљем делу.

#### НАПОМЕНЕ О ЈЕЗИКУ

Будући да подручје нашег Речника покрива више дијалекатских типова, разумљиво је што се у лику појединих речи јављају дијалекатске особености. Наиме, наши извори Б, Пир, ПирФс, Тим, покривају тимочко-лужничке, а Леск и ЈС јужноморавске говоре српског језика из призренско-тимочке дијалекатске зоне.

Нешто од дијалекатске „боје“ читалац може осетити у текстовима приложених кратких форми усменог стваралаштва.

Неке појединости које нису везане строго за дијалекатски тип: постојање полугласника, који овде бележимо као /ъ/: *бъцне, жъцало, ѝска, ська*, итд.;

упрошћавање извесних сугласничких група:

*ѝѝ-* > *ѝ*: *ѝичара*;

-ст > с: *крс, крснара*;

-зд > з: *гроз*;

те асимилације и још неке ситније појаве:

*а / е*: *смеј, змејица*;

-иј > -и: *змиче*;

*с у*: *свечарка*.

Познати су ликови: *смок, оѝрив* и сл.

Акцент је експираторан, уједначен на целом простору, али може одступати метостом, тј. да буде ближи крају речи, на једном терену, или почетку речи — на другом.

Само у речима са тимочко-лужничког подручја јавља се:

вокално *л*: *змијоглѝ, жлѝило*;

измена *к* у вези са вокалима предњег реда и палаталним сугласницима *ј, љ*: *змијѝи, сојѝа, чуљѝа*.

## П Р И Л О З И

## ИМЕНОСЛОВ

од основа *змај* и *змија*; паремије; остало**Топоними и зооними**

Основе *змија–змај–зуја* као да су највише места нашле у топонимији и зоонимији.

Веза тла и змије заснована је најчешће на реалном искуству обитавања змија на неком простору, док су везе змије и биља сложеније. Ту се може препознати извесна сличност одговарајуће биљке и змијског тела (облик, шара), али и нека друга заједничка својства (загонетност, скривеност, тајновитост, отровност, опасност...).

Од основе *змија / змај, зуја* у југоисточној Србији има више топонима, расурених по целом простору:

*Змајевац, Змајовица, Змајовичћи камик, Змеј, Змејанци, Змејевац, Змејовац, Змијавац, Змијанац, Змијарник, Змијарници, Змијевац, Змијевачка река, Змијина бара, Змијина глава, Змијина чука, Змијин гроб, Змијова ливада;* као и: *Гујин крс.*

(В. Вукадиновић: *Топоними зоонимског јорекла*; Ниш 1996)

*Змијин њраз ЈС.*

У Сврљишкој котлини забележили смо: *Змајевац / Змејевац* (извор, с. Лозан), *Змејевачћи њошк* (Лозан), *Змијанац* (камењар, Периш), *Змијевац* (Лозан), *Змијевица* (страна брда, Драјинац), *Змијовац* (Лозан).

У истом крају *челоек* може бити и *змијоек*, а такав осунчани камењар, чест је, мало погрдни назив, *змијарник* (Његова је кућа, еј онам, у онај змијарник!).

Занимљиво је да се насељена места не именују на основу змије. Истина, Елезовић (у Речнику косовско-метохијског дијалекта, Београд 1932, стр. 211) наводи „Зминац м. и. с. у ДК (= Девички Катастиг, Н. Б.) забележено 1774 год: зминац. У РМ (= Речник места у Краљ. Срба, Хрвата и Словенаца за 1925, Н. Б.), сад заселак Змињац у општ. врачевској, срез дежевски.“

Разуме се, ово није никаква специјалност призренско-тимочких говора, из којих наш речник долази. Сваки крај има богат круг опште лексике у вези са змијом, па и специфичне називе (фитониме, топониме и сл.), какве ми овде наводимо. Примера ради, на теренима Црне Горе (а ту регију узимамо из простог разлога јер тренутно само тим пописом располажемо!) од основе *змај* и *змија* имамо топониме:

*Змаево, Змајева греда, Змајева њећина, Змајева вода, Змајевац, Змајевача, Змајевачки крш, Змајево ждријело, Змајкови крши, Змајска јама,*

*Зми(ј)ина руја, Змиино койићо, Змииње, Змија сџрана, Змијаци, Змијача, Змијак, Змијана, Змијанац, Змијаница, Змијанка, Змијање брдо, Змијањи њуш,*

*Змијар, Змијарица, Змијела, Змијељ, Змијево брдо, Змијице, Змијин крш, Змијина (Змина), Змијина чесма, Змијина глава, Змијина главица, Змијина лука, Змијина вода, Змијинац, Змијини крш, Змијиница, Змијно брдо, Змијња главица, Змијски крш, Змијско легло, Змијуљача, Зминац, Зминчеви, Зминица, Зминице, Змински извор, Змински ђошок, Змиња глава, Змиња страна, Змињац, Змињак, Змиње, Змиње брдо, Змиње језеро, Змиње јоше, Змињи крш, Змињи ђошок, Змињица, Змињичко језеро, Змињке, Змињска долина, Змињска главица, Змињски вир, и то неки и више пита, на више терена.*

(Вукић Пулевић — Новица Самарџић, *Фитоними и зооними у ђошонимији Црне Горе*, Дукљанска академија наука и умјетности; Подгорица 2003, стр. 521–524)

Ако макар и легитимично погледамо, истина (по нашем сазнању) најбогатији извор српске фитонимске лексике, уочићемо обиље назива биља с основном *змај-змија-гуја*:

*змајева крв, змајева ђалма, змајевац, змајево дрво, змајно зеље, змајски чесан, змиглава, змија, змијавчица, змијак, змијак индиски, змијак шћањолски, змијара, змијац, змијачак, змијачки цвети, змијин језик, змијин козолац, змијин колomboћ, змијин кукуруз, змијин куруз, змијин лук, змијин чешаљ, змијина гљива, змијина губа, змијина маховина, змијина шрава, змијина шрава америчка, змијина честиславица, змијанац, змијанац вели, змијине очи, змијини конци, змијино грожђе, змијино грозђице, змијино гројзе, змијино зеље, змијино лисје, змијино млеко, змијино млијеко, змијино око, змијино цвијеће, змијинска глава, змијинска шрава, змијински језик, змијински чешаљ, змијинско млијеко, змијиња шрава, змијињача, змијино грожђе, змијиње зеље, змијиње млеко, змијиње око, змијичак, змијнац, змијнац вељи, змијњак шћањолски, змијњи козолац, змијњи лук-чесан, змијоглавка, змијозрнац, змијочица, змијска глава, змијска шрава, змијске очи, змијски језик, змијски корешак, змијски кукуруз, змијски лук, змијско грожђе, змијско млијеко, змијурска шрава, зминац, зминац велики, зминац водени, зминац мањи, зминец, зминска шравчица, змински корешак, змински чешњак, зминско млико, змиња маховина, змињи језик, змињи цвети.*

(Драгутин Симоновић, *Боћанички речник*, САНУ Београд, 1959, стр. 570–571)

Додајамо и: *змијине главице* Леск 136.

#### Пословице и изреке:

- „Кога су змије апале, он се плаши и оди-гуштери“. ПирФС 320
- „Љута како змија“. ЈС 227
- „Лоша како змија тројеглавка“. ЈС 227
- „Гадна како змија тројеглавка“ (опасна жена). ЈС 227
- „Змија сас шес ж’цала (жена опаког језика)“. ЈС 227

- „Суши се како змија на трн“. ЈС 227  
 „Како да је пред змију бегал“ (каже се у Црној Трави за мршава човека). ЈС 227  
 „Она је како змија тепана“ (зла жена). ЈС 227  
 „Девојка треба да чува тајне како змија ноге“. ЈС 227  
 „Сиса како смок“. ЈС 227.  
 „Пије како смок“. Б  
 „Глића како змија жабу“. ЈС 227  
 „Отврљила га како змија кошуљу“. ЈС 227  
 „Змија змију једе“. ЈС 227  
 „Нагазил змију на реп“. ЈС 227  
 „Студен ко змија“. Б  
 „Ел змија да те једе, ел магаре да те ј...“. Б  
 „Ј... би змију у око“ (толико је спретан неустрашив).  
 „Цвили ко змија у процеп“. Б  
 „Увија се ко змија на жар“. Б

### Клетве<sup>8</sup>

- „Да ти змија очи изврти“. ЈС 227  
 „Свила ти се змија око врат“. ЈС 227  
 „Све ти змије по кућу лазиле“. ЈС 227  
 „Змија те за срце изела“. ПирФС 211  
 „Змије очи да ти изваде“. ПирФС 211  
 „Змије очи да ти испију“. ПирФС 211  
 „Змије те дабогда изеле“. ЈС 227  
 „Змије ти очи попиле“. ЈС 227  
 „Змије ти срце изеле“. ПирФС 211  
 „Да дирнеш у змијско гнездо“. ЈС 227  
 „Да нагазиш змију на реп“. ЈС 227  
 „Печиле га змије, дабогда“

### Загонетке

- „Вер-верено, вар-варено, у руке не фатено“ (змија). ЈС 227  
 „Једно је прерипигрм, а друго подвлачигрм“ (зец и змија). РТим 70  
 „Шарена товашка низ дел се вуза“ (змија). РТим 76  
 „Ке ме срене кемерица, ке ме теше кемероше, ке си, боже, те поможе, те и ја њу кемероса“ (змија). РТим 71

<sup>7</sup> Убијену змију људи често подигну са тла и окаче на жбун, где се потом она полако суши и распада. Објашњења су да не би змијино трупло неког на путу уплашило, али и из веровања у неку демонску снагу тако убијене змије (слично се ради и са вучјим, лисичјим, кобиљим главама). Таква места често се касније по томе и прозову: *Кобиља глава*, *Лисича глава* и сл.

<sup>8</sup> У Ровцима: Змија те запунула; Змија ти се носа доватила; Змија ти у нос; Змије ти се легле; Змију повила! (по усменом саопштењу колеге М. Пижурице).

## Одломци из народних песама

*Змија троглавка*

1.

(...)

мајка си сина мађоса  
од жуто и од зелено.  
ко зелен гуштер у гору!  
Говори Стојан, говори:  
„Узни ме, Радо, за руку,  
вод ме у баште ливаду,  
децата да си не пудим“.

(...)

Седео Стојан, седео,  
њему се вода дождене,  
отоди, Стојан, отоди,  
у таја гора зелена  
на това змијско кладенче.  
Када се Стојан, бре, нагнао  
студену воду да пије,  
све су се змије сабрале  
Стојана да га поједу.  
Цикнула змија троглавка,  
све су се змије позбиле,  
говори змија троглавка:  
„Ја слушај, сине Стојане,  
шта тражиш, сине, бре, овде,  
нашу ли воду да пијеш  
и наш другарин да будеш?“  
Цикнула змија троглавка,  
узела младог Стојана  
па то га њега заведе  
у таја силна пештера,  
куд њојне старе мајчице.  
Викнула змија троглавка:  
„Ја излез, мајко, ја излез  
да видиш чудо големо:  
додај ми, мајко, додај ми  
од твоје силне, бре, траве“.  
Када ју мајка дочула,  
главу из камен јавила,  
цела ми гора светнула,  
у уста траву носила.  
Узела змија троглавка,

узела младог Стојана  
 на путу на раскрснице,  
 па то га њега купала,  
 одма ми Стојан постаде,  
 од змију човек остаде.  
 Говори змија троглавка  
 и она њега испраћа:  
 „Ја слушај, сине Стојане,  
 где ми ју скобиш змијицу,  
 немој ју, сине, убијеш,  
 можда су моја дечица“.  
 (...)

(Љубиша Рајковић, *Ој, леле, Сйара ѿланино* (Лирске народне песме из Тимочке Крајине); Крајински круг, Зајечар 1994; записано од Здравка Маљића (1895) из Браћевца)

2.

Марко коси траву детелину,  
 Марко косн, три откоса тера.  
 Мајка Мару испред куће зове:  
 „Ајде, Маро, Марку леб да носиш“.  
 „Ја не могу Марку леб да носим,  
 мен ме Марко за сестру не сматра.“

Кад то чула, остарела мајка,  
 она куне свога сина Марка:  
 да искочи змија из откоса,  
 да попије Марку црне очи.

Јоште мајка клетву не изрекла,  
 ал искочи змија са три главе,  
 те попије Марку обе очи.

(Нар. песма)

#### Разио (знања, сујеверице и остало)

Не маша се за новчаник, ко да има змију у цеп! Б

Змија ка изеде човека, она цркне. А ако се човек олечи, змијата не цркне.

ПирФС 319

Змија не пружа ногу. Ама, те, са, пружи (иронична примедба тврдици, који се ипак некад маши за новчаник). ПирФ 319

Кој види на змију нође, че умре. ПирФС 320

Која змија уап човека не примају у дружете змије у мртвило више. ПирФС 320

Куде има смок не пада град. ПирФС 321

Змије не воле здравац. Куде он расте, њи нема. ПирФС 320

Деда Анта је ранил смока. И смок обикаља и чува тов што чува, да не удара град. Али отишъл у рат, и смокат се изгубил. ПирФС 319

Овца нањуши змију, и змија љу уједе за њушку, а ако љу нагази, змијата љу уједе за виме. ПирФС 320

### ИЗВОРИ

- Б село у сврљишком крају (наш материјал).  
 ЈС Момчило Златановић, *Веровања о змији на југу Србије*, Врањски гласник, књ. 21, Врање 1988, стр. 225–234.  
 Леск Митровић, Бранислав, *Речник лесковачког говора*<sup>2</sup>, Лесковац 1992.  
 ПирФС Златковић, Драгољуб, *Фразеологија страха и наде у њиројском говору*, СД36 35, Београд 1989, стр. 178–457.  
 Пир Златковић, Драгољуб, *Змија у обичајима и веровањима у њиројском крају*, Етно-културолошки зборник, књ. 3, Сврљиг 1997, стр. 205–210.  
 РТим Љ. Рајковић, *Тимочке њословице, изреке и загоњешке*, Просвета, Ниш 1989.  
 Тим<sup>1</sup> Динић, Јакша, *Речник њимочког говора*, СД36 34, Београд 1988.

Кад реч потиче изван ових извора, дато је село где је она забележена. Таква села су: Доњо Матејевац (општ. Ниш), или: Шестигабар (Књажевац).

### ЛИТЕРАТУРА

- Вукадиновић (1996) — В. Вукадиновић, *Топоними зоонимског њорекла* (о топонимима изведеним од речи *змија*), Ниш 1996.  
 Гура (2002) — А. В. Гура, *Змија — одређеница у: Словенска митологија — енциклопедијски речник*, ред. С. Н. Толстој и Љ. Раденковић, Београд 2002, стр. 211–214.  
 Ђорђевић (1958) — Т. Р. Ђорђевић, *Природа у веровању и предању нашег народа*, II, Српски етнографски зборник, LXXII, Београд 1958, *Змија* — стр. 100–186.  
 Кнежевић (1960) — С. Кнежевић, *Лик змије у народној уметности и њтрадицији Југословена*; ГЕМ у Београду, бр. 22–23, Београд 1960, стр. 57–97.  
 (Мифи, 1987) — Мифы народов мира — энциклопедия I–II, Москва 1987, том I, одређенице: *змеј* 468–471 (В. В. Иванов), *живојшны* 440–449 (В. Н. Топоров).  
 Петровић (2000) — С. Петровић, *Змај и змија*, поглавље у: Систем српске митологије, књ. 1, Просвета, Ниш 2000, стр. 75–81.  
 Томић-Каровић (1952) — К. Томић-Каровић, *Змија као културно-хисторијски феномен*, Лијечнички вјесник, год. LXXIV, Загреб 1952, стр. 79.  
 Тројановић (1934) — С. Тројановић, *Змије и друге немани водене њо народним њричама*, СЕЗБ Л, Београд 1934, стр. 242.  
 Филиповић (1937) — М. С. Филиповић, *Кулњ змије у околини Скопља*, Miscellanea I, Београд 1937, стр. 136–149.  
 Хириц (1928) — М. Hirtz, *Rječnik narodnih zooloških naziva*, JAZU, Zagreb 1928.  
 Чајкановић (1973) — В. Чајкановић, *Мити и религија у Срба*, СКЗ, Београд 1973. (прир. В. Ђурић).

Неделько Богданович

## ЗМЕИНЫЙ СЛОВАРЬ югосточной Сербии

### Резюме

Змея (*serpens*), со своими натуральными и выявленными признаками (численность пород, форма тела, способ передвижения, цвет кожи и узоры на ней, таинственность появления, ядовитость укуса...) занимает значимое место в жизни человека южносербского ареала. Она является обитателем крестьянских местностей и спутником сельских жителей, больше всего скотоводов и земледельцев.

В народной культуре змея является хтоническим животным, с которым связывается культ предков. Для неё связаны и многие верования, суеверия, предания. Её демоническая натура определена её ролью в жизни человека (может быть хорошей, но и злой).

Выявленное и воображаемое положение змеи в жизни человека создало ей исключительное положение в народном искусстве: в мифологии, в народной поэзии (лирическое стихотворение, предания), в изобразительном выражении кустарного изделия (вязание, вышивка), в декоративных деталях народного строительства (на отдельных предметах, каймах, рамах).

Всё то богатое отношение между змеей и человеком создало и соответствующую лексику и фразеологию, отличающихся и глубокой древностью.

Змеиный словарь югосточной Сербии является, тематически, региональным и диалектным словарём, приносящим лексику о змее из сербских народных говоров, известных в диалектологии как говоры призренско-тимочской области.

Кроме словарной части, в Приложениях, дана и часть этнологического материала: пословицы, поговорку, загадки, верования и суеверия, а также и две народные песни. С более широкого простора, иллюстрации ради, дан и более маленкий выбор мокротопонимов и зоонимов, образованных от основ змея и змий. Это пополняет картину о широте понятия змеи в народной жизни югосточной Сербии о сербском языке вообще.

Перевод  
М. Величковиц